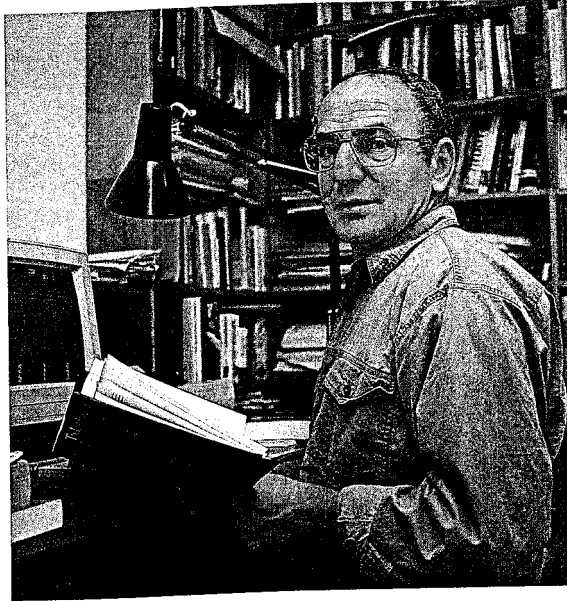

אמריקה

כאומפיה

פורמנים

מאת אפרה זמא

המוקדמת. ספרו על משמעות
הזמן ותפיסת ההיסטוריה
בהגירה הפורטוגלית לאמריקה
התפרסם בשנת 1992 בהוצאת
קיימברידג'. ספר שני מפרי עטו
על התיאוקרטיה הפורטוגלית
באמריקה עתיד לראות אור
בקרוב.

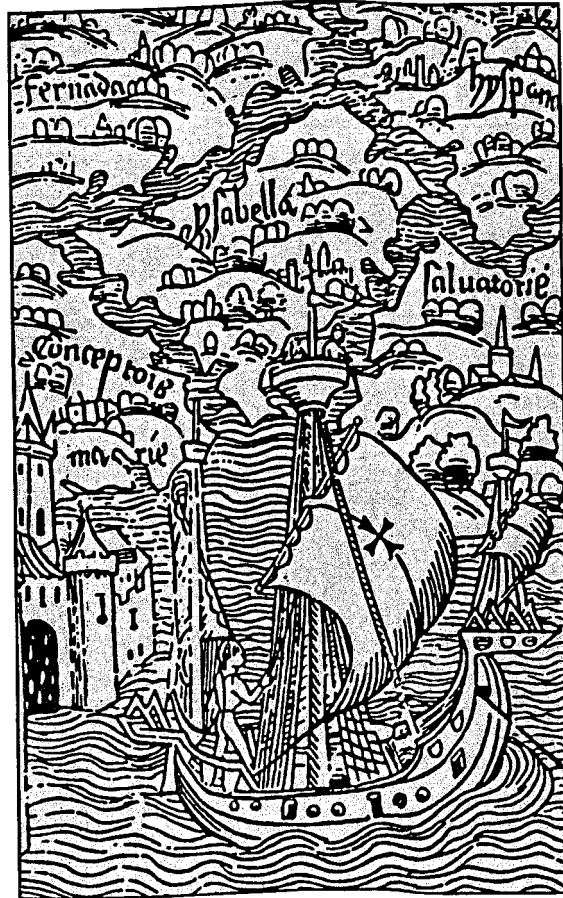
ד"ר אביהו זכאי, יליד קיבוץ גן
שמואל, למד לתואר הראשון
והשני באוניברסיטה העברית
בירושלים, ואת התואר השלישי
עשה באוניברסיטת ג'ונס
הופקינס. כיום הוא מלמד בחוג
להיסטוריה ולימודים אמריקניים
באוניברסיטה העברית בירושלים.
תחומי מחקרו העיקריים הם
תפיסות זמן, היסטוריה
ואסכטולוגיה בתנועות דת וחברה
באירופה ובאמריקה בעת החדשה

איור המאמר מעבר לדף:
"ג'טיקה אמריקנית", גרנט ווד

תנועות היסטוריות מחוללות לא רק שינויים חברתיים ומדיניים, אלא גם מעצבות אופני חשיבה חדשים ביחס לחלל ולזמן, ומפתחות קטגוריות חדשות, שבאמצעותן אנו מתייחסים להיסטוריה ולמרחב. האופנים שבאמצעותם אנו הווים את הזמן והמרחב מתחנים, כפי שהראה קאנט, בכלים הרוחניים שלנו. וכיוון שתחושת הזמן והמרחב שלנו היא סוב-ייקטיבית, הרי היא משתנה במרוצת ההיסטוריה, למשל לאור דפוסים דתיים ולאומיים. מושגי החלל והזמן של ימי הביניים שונים לחלוטין מאלה של התקופה המודרנית, אך גם מאלה של העולם העתיק. לדוגמה, בימינו מבינים את המשמעות של חץ הזמן הביולוגי, האבו-לוציוני והקוסמולוגי, הנע לעולם מהעבר אל העתיד, בשעה שבעולם העתיק נחפס הזמן כמעגלי, ואילו בימי הביניים הדגישו פילוסופיית ההיסטוריה הנוצרית את חץ הזמן של הגאולה והישועה. הוא הדין ביחס לתחושת המרחב. אנו מארגנים את העולם לא רק לאור ממד הזמן, אלא אף לאור ממד המרחב, באמצעות ביטויים כגון ארץ קודש. מושגי הזמן והמרחב קשורים הדוקות זה בזה, מאחר שכל תנועה מורכבת מזמן וממרחב, ולכן אנו מתארים זמן באמצעות מרחב, או מרחב באמצעות זמן. כך נוצרים מושגים חשובים של זמן-מרחב, כגון השען שבו המרחב מתאר זמן, והנועת הזמן – המסומלת במחוגים – שמתארת מרחב. במחקריו הקוסמולוגיים דן הוקינג במושגים חשו-בים של מרחב-זמן וזמן-מרחב, ומושגים אלה – כפי שמראה ריצ'ארד מוריס בספרו "קצות המדע" – אחראים לתפנית המפתיעה שחלה כיום במדע מפיסיקה למטאפיסיקה.

גם בתחום ההיסטוריה מחוללים מושגי הזמן-מרחב תמורה ושינוי, ולכן נודעת להם חשיבות רבה בתולדות דברי הימים. אחד הבולטים והמפוראים שבהם הוא המושג אוטופיה, אשר נכחותו חשובה והכרחית להבנת ההיסטוריה המודרנית. אוטופיה היא יציר הדמיון, דימוי נשגב על החברה והמדינה האידיאלית, ובמובן זה היא פרובינציה חשובה במחוזות הדמיון האנושי. אך לא קשה להוכיח שאוטופיה

מסעו הראשון של קולומבוס.
חיתוך עץ מהמאה ה-15

שייכת גם באורח סגולי למקום ולזמן, כיוון שביסודה ניצבת פעולה אנושית ולא מסתרי ההשגחה האלוהית. מצד אחר, או-טופיה קשורה הדוקות ל"גיאוגרפיה של הרוח", או לתולדות הדימוי שיוצר האדם על מרחבי עולמו. ברם דימוי נשגב זה שייך גם באופן הכרחי להתפתחות חץ הזמן באירופה של ראשית העת החדשה, כיוון שאוטופיה היא יציר דמיוני חשוב ביותר של זמן-מרחב אידיאלי.

במאמר זה, אני מבקש לדון בגיאוגרפיה של אוטופיה, או בשאלה היכן נמצא מקו-מה של אוטופיה, למרות העובדה שהיא כל כולה יש דמיוני: כן אדון באוטופיה של הגיאוגרפיה, או בתהליך הרוחני שבאמצעותו אנו יוצרים והופכים מרחב מסוים למרחב אוטופי. דבר זה מחייב דיון במשמעות הדמיון האוטופי, המקפל בחו-בו זמן-מרחב אידיאלי. זאת ועוד, כיוון שהמושג אוטופיה נוצר בעקבות גילוי אמ-ריקה, חשוב לבחון את האוטופיה הראשו-נה שנוצרה במרחבי העולם החדש – התי-אוקרטיה הפורטיגלית בניו אינגלנד – לאור המהפכה הגיאוגרפית שחולל גילוי אמרי-קה, ובצל גורלן המר של תנועות תחייה והתחדשות דתית באירופה, לפני ואחרי גילוי העולם החדש. לבסוף, מאחר שהפ-ריטנים עיצבו השקפה מהפכנית של חו-יית זמן-מרחב, יכולה הבנת נוכחותה המתמדת בזיכרון הקיבוצי האמריקאי לסייע רבות בניתוח תפיסת המרחב והזמן השוררת בארצות הברית של אמריקה עד ימינו אנו.

אוטופיה כפרובינציה של הדמיון

בשנת 1507 התפרסם ספרו של אמריגו וספוצ'י על מסעותיו באמריקה, שבו הוא קובע נחרצות כי אמריקה איננה הודו ולא סין, כפי שסבר קולומבוס, אלא עולם חדש, יבשת רביעית בתבל. רישומה הע-צום של מהפכה זו בתודעה ההיסטורית ובדמיון הגיאוגרפי של בני אירופה הורגש עד מהרה. דעותיו של וספוצ'י הרשימו כל כך את תומס מור, המדינאי האנגלי המהו-לל, עד כי בספרו "אוטופיה" (1516) הוא מיקם באמריקה את מדינת אוטופיה האי-דיאלית, המבוססת על עקרונות התבונה. כמאה שנים לאחר מכן (1627) הופיע

ביסודה של אוטופיה ניצב חלום הביעותים של ההיסטוריה

בלבד: מתגלמת בה מערכת מסוימת של ערכים ומושגים". ביסודו של דבר, החזון האוטופי הוא יציר דמיוני, דימוי פורה של מרחב-זמן חברתי ומדיני אידיאלי, המגלה בבירור את החשיבות העליונה השמורה לשפה ביחס לעיצוב תמונת עולם. שהרי, כפי שכתב היידגו, "רק במקום שנמצאת בו שפה, שם קיים העולם".

המושג אוטופיה אצל תומס מור, במובן של מקום אידיאלי ("a place of felicitie"), מחליף את ההוראה השלילית של "שום מקום" (Utopia) שהיתה לו ביוונית. לכן, מטרת ספרו העיקרית היתה לדון "על משטר המדינה המשובח". בדרך זו קיבל המושג אוטופיה את מובנו המקובל בימי-נו, והפך לאחד המושגים הפוריים והחשובים בים ביותר בתרבות המערב. אכן, קשה מאוד להבין את ההיסטוריה המודרנית ללא הנוכחות המתמדת של החזון האוטופי על אפשרות הגשמתה של חברה אי-דיאלית על אדמות. הדמיון האוטופי אינו נו יוצר דימויים ערטילאיים גרידא, וחשיבה אוטופית איננה פנטסיה סתמית. היטיב לנסח את הדברים חוקר הספרות נודתרום פריי: "ככל שהסופר האוטופי מעמיק בחשיבתו. כן הוא הולך ונעשה מודע לכך שהוא מעצב חזון חשוב בפני קוראיו, וללא מורש בפניהם הויה פנטסטית גרידא". מאחר שיצירה אוטופית היא ביקורת, צריך – לדעת הפילוסוף קנט בורק – להת-ייחס אליה כמו ל"יצירות ביקורת ודמיון", המציעות "תשובות לשאלות שמציבות הנסיבות בהן הן מתעוררות". היסוד הבי-קורתי הסגולי בחשיבה האוטופית הוא אשר מעתיק אותה מהמישור הדמיוני של שום מקום בחזרה אל המציאות, וכך הופך הדיון באוטופיות לנושא מרתק וחשוב בניתוח היסטורי. אמנם המושג אוטופיה מניח שהחברה האידיאלית איננה בת השגה בשל ריחוקה הגיאוגרפי, ומכאן הדמיוני, ממצאיות נתונה, אך זו כמובן התכלית העיקרית במיקום האוטופיה במ-הווה. אוטופ-יה גדולה היא למעשה פרובינציה חשובה של הדמיון האנושי, מחוץ מסתורי שבו הדמיון חופשי לפעול ולנסח ללא הגבלה חזיונות מפוארים של החברה המושלמת. כל יצירה אוטופית חשובה מעצבת מטרה

פרייס בייקון

הספר "אטלנטיס החדשה" מאת המלומד האנגלי הנודע פרייס בייקון, המתאר חברה אוטופית באי באוקיינוס השקט, מערבה לפרו, שכל מעינה קידום המדע וההשכלה. שני המחברים עשו שימוש באוניות שתעו במרחבי הים של העולם החדש, כדי לפרוש בפני הקורא חזיונות מלהיבים של החברה האידיאלית. כך, אט אט, הפך היקום המסתורי של העולם החדש למוקד חזיונות אוטופיים נשגבים, שלא ניתן היה להגשימם בעולם הישן מחמת קלקלות ופורענויות ההיסטוריה. "ההיסטוריה", כתב גיימס גייס, "היא חלום ביעותים ממנו אני מנסה להשתח-ור". פסימויות עמוקה זו כלפי מהלך דברי הימים היא המקור לחזיונות אוטופיים. "חשיבה אוטופית", ציין ג'ורג' קתאב, "נשלטת על ידי דהף עמוק לסדר, שאיפה עמוקה להציל את העולם מהבילבול וח-ו-סר הסדר השורדים בו. אוטופיה היא סדר אידיאלי של שקט ושלווה. ביסודה של אוטופיה ניצב חלום הביעותים של ההיס-טוריה". מאחר שאוטופיה היא מושג היס-טורי, צריך לבחון אותה לאור נסיבות הי-ווצרותה, אך היא גם מושג לשוני המעיד על הקשר הסגולי הקיים בין שפה והיס-טוריה. לשון מושגים היא האמצעי הה-שוב ביותר שיש לאדם כדי לבעט את (animal symbolic) כדי לבעט את העולם וליצור בו פשר ומשמעות. "הגורם החשוב ביותר, המגבש מושגים ומארגן תובנות לכדי תמונת עולם לכידה, היו השפה", כתב ההיסטוריון אהרון גורביץ, אך "אין השפה מהווה מערכת סימנים

אוטופיה היא סדר אידיאלי של שקט ושלווה

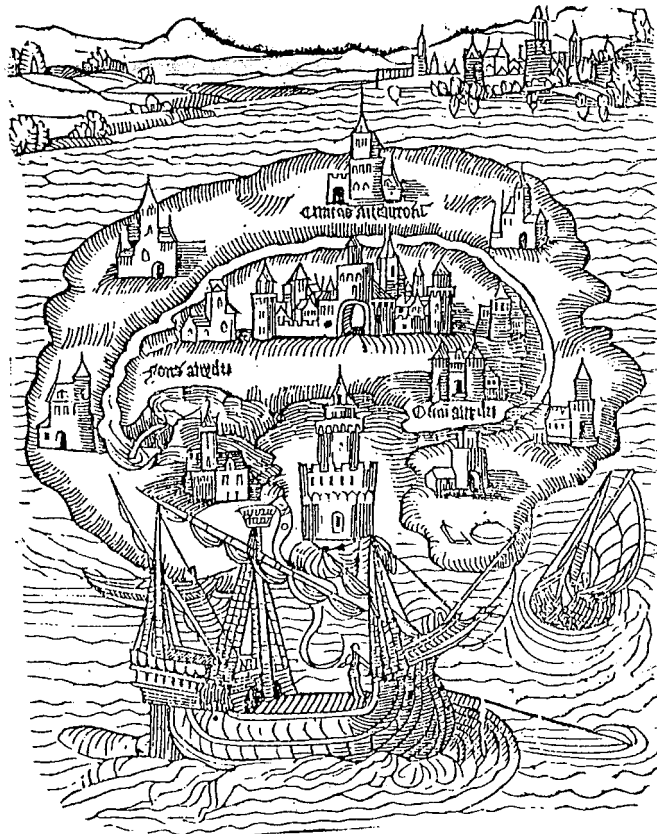
נעלה, אשר ניתן וראוי לשאוף אליה. מטרה זו איננה רק בבחינת צל מעורפל של שלמות; יש בה ביקורת נוקבת על מוסדות חברה ומדינה, וכלולה בה הצעה ממשיית לפתרונם. החיזיון האוטופי אמנם נמצא מעבר למציאות חברתית נתונה, אך הוא איננו טרנסצנדנטי ביחס אליה במובן המטאפיסי (זה ההבדל היסודי בין אוטופיה למתוטוס), כיוון שביסודו של דבר אוטופיה שייכת לעולם הממשי, למרות שהיא מתארת מצב דמיוני אידיאלי. מצד אחד, דווקא בבחינתה יש דמיוני, היצירה האוטופית מחוללת ביוצריה שפע נוקב וגלוי בין קלקלות המציאות לבין החזון המפואר המבקש לתקנה. יסוד מהותי לכך בדמיון האוטופי היא האסטרטגיה של תיקון חברתי, מדיני ודתי.

בשורת הרנסאנס

בשלל השינויים הדרמטיים, אשר התחוללו בצביליזציה הנוצרית באירופה בסוף המאה ה-15 ובתחילת המאה ה-16, אחת התמורות המפתיעות והבולטות ביותר היתה ההתפרצות מחדש של הדמיון האוטופי. יצירות שדגו בחברה האידיאלית היו נפוצות בעולם הקלסי, כגון תיאור עידן הזהב אצל הסיודוס, או ספר "הרפובליקה" של אפלטון. אך מאז זכתה הנצרות בהגמוניה בעולם המערבי בראשית המאה הרביעית, ובמשך אלף שנה, אם לא יותר, לא יצרו בני אירופה חזיונות אוטופיים נשגבים. יוצאים מהכלל הם אולי האגדה על ממלכת "פרסטר ג'ון" מהמאה ה-12, ותוכנית "המונרכיה האוניברסלית" של דאנטה במאה ה-14. העדרו הבולט של הדמיון האוטופי בתקופה זו מפתיע ביותר, כיוון שימי הביניים עשירים עד מאוד ביצירת סמלים מגוונים ובעיצוב דימויים משלהבים של חלל וזמן. כדי להבין את ההתחדשות המפתיעה של היצירה האוטופית בראשית המאה ה-16, צריך לבדוק את העדרה ואפס רישומה באירופה החל מעליית הנצרות ועד ראשית העת החדשה המוקדמת. מדוע, אם כן, לא הפך החזון האוטופי לדימוי חשוב בתקופה זו? התשובה לכך נמצאת בתמונת העולם של ימי הביניים, אשר התמקדה בעיקר בקדוש ובנצחי ולא באנושי ובארצי. "לא הזמן אלא הנצח

שימש כקטגוריה הקובעת של התודעה" בתקופה זו, כתב אהרון גורביץ, הזמן נתפס כנחות לעומת הנצחי, כיוון ש"הזמן מודד את התנועה, ואילו הנצח פירושו קביעות. שינויים חלים רק על פני השטח, והחדש זוכה לאישור אך לעיתים נדירות". תמונת העולם של ימי הביניים היא של יקום תיאוקרטי, הנשלט באורח מיידית ובלתי אמצעי על ידי אלוהים. יקום קדוש זה מאורגן בצורת היררכיה תיאוקרטית, שבראשה אלוהים וממנו הולכת ומתפרטת כל "שרשרת ההוויה הנדולה", עד אחרוני היצורים הנחותים עלי ארץ. במסגרת

רישום מקורי של מפת האוטופיה בספרו של תומס מור, מהדורה ראשונה

"ארוסי ארנולפיני", יאן ואן אייק

הרנסאנס, ומאוחר יותר – עם גילוי העולם החדש – בתודעה ובדמיון הגיאוגרפי באי-רופה. בסוף המאה ה-15 ובתחילת המאה ה-16 קמו תנועות חשובות, אשר שינו כליל את הגישה לזמן הארצי ולמשמעות הקיום האנושי עלי אדמות. תנועת הרנסאנס, ומאוחר יותר ההומניזם, הביאו ל"גילוי עולם האדם", שיחררו את כוחו-תיו האינטלקטואליים לחקור את עולמו באורה חופשי ולפעול בו, ובדרך זו הקנו ממדים חדשים לפשר הקיום האנושי עלי אדמות. כתוצאה מכך, חוויית הזמן והמר-

יקום קדוש זה, המאורגן מראשית ועד אחרית על ידי ההשגחה העליונה, כל מהלך התקדמות ההיסטוריה נתפס כהחזרת העולם, המתנכר לדברי אלוהים. לידי השלמה ופיוס עם בוראו. חשוב מכל, מהלך דברי הימים לא נתפס כמיוסד על הכוחות האנושיים הפועלים בו, אלא באורח בלעדי לאור מפעלות ההשגחה והישועה האלוהית בעולם. במערכת זמן-מרחב קדוש זה כמעט שלא נותר מקום לכוח הדמיון האוטופי היוצר של האדם. תמונה זו השתנתה תכלית שינוי בתקופת

מפת עולם שאינה כוללת אוטופיה איננה ראויה שיתכוננו בה

חב השתנתה תכלית שינוי. אמנם תנועת הרנסאנס, כפי שמעיד עליה שמה, שאפה להחיות מחדש את תרבות העולם הקלסי של יוון ורומא, אך ייחודה, וייחודו של ההומניזם שבא בעקבותיה, היו בכך ששיחררו את הרוח האנושית מכבלי הדוגמה והסמכות של הכנסייה הנוצרית, אשר הסבירה את העולם באורח אקסלו-סיבי על סמך עקרונות הבריאה ומפעלות הגאולה של ההשגחה האלוהית. חשוב מכל, תנועות אלה יצרו דימוי חשוב ביותר של כבוד ערך האדם, וחזון מפואר בדבר מעמדו בעולם כנושא תמורה ומחולל שינוי בהיסטוריה. לצד זאת, ובקשר הדוק עם תנועת הרנסאנס, קמה באיטליה שסו-עת הקרובות והמלחמות שורה של הוגים חשובים, המפורסם בהם הוא מקיאוולי, שיצרו בראשית המאה ה-16 עולם מושגים מהפכני, לשון מדינית חדשה של הומניזם-אודחי, המבוססת על המסורת הרפובליקנית של העולם הקלסי. כפי שהראה ההיסטוריון האנס בארון, הוגים אלה פיתחו לשון מושגים הומניסטית, ובאמצעותה הצדיקו את עצמאות הרפובליקות באיטליה, לאור האידיאלים של חירות וממשל עצמי, אשר היו קיימים ברפובליקה הרומית העתיקה. היה זה אכן רגע מכריע בתולדות הפילוסופיה המדינית, "הרגע של מקיאוולי" בלשון ההיסטוריון של המחשבה המדינית ג'ון פוקוק, כיוון שהוגים אלה יצרו מרחב-זמן מהפכני, דימוי חדש של חברה אורחית, המבוססת כל כולה על פעולות והגות האדם. את צמיחת המושג אוטופיה צריך להבין לאור המורשת הרפובליקנית, כיוון שביסוד מורשת זו נמצא הרצון העו לכוון יצירה חברתית ומדינית חדשה.

אך הדמיון האוטופי כולל בחובו ומקיף יותר מאשר גילוי כבוד ערך האדם של הרנסאנס, או שיבה למסורת הרפובליקנית הקלסית, כיוון שאוטופיה, על פי שמה, תלויה ב"גיאוגרפיה של הרוח". חשיבה אוטופית תלויה בהכרח בגילוי מחוץ גיאוגרפי דמיוני ומסתורי, כדי למקם בו את המדינה והחברה האידיאלית. אך חזיון אוטופי אינו דמיון ערטילאי גרידאי; טמונה בו ביקורת קשה ונוקבת על יסודות החברה והמדינה, ולכן הוא מחייב נתק גיאוגרפי כינו לבין החברה שאותה מבקר הסופר.

כך, ככל שגדל המרחק הגיאוגרפי של אוטופיה מהמציאות החברתית בה נכתבה, כן חודר ומעמיק היסוד הביקורתי שבה. החזון האוטופי מחייב אפוא ניתוק גמור מהעולם בו נוצר, כיוון שביסודו נמצאת הצעה מהפכנית לתמורה ושינוי של המציאות שעליה הוא נסוב. האמצעי של העת-קת אוטופיה לעולם דמיוני רחוק ככל האפשר, מצביע בעליל על השטח הסגולי הקיים בין מצוקות ועולות המציאות לבין החזון המפואר הבא לתקנה. כאן נמצא הקשר הסגולי בין גילוי אמריקה לבין "גילוי" מחדש של אוטופיה בתודעה המערבית, או בין הגיאוגרפיה של הרוח לבין הגיאוגרפיה של אוטופיה.

אוטופיה היא עניין של גיאוגרפיה

גילוי העולם החדש פרש במני בני אי-רופה מרחב מסוור, שבו יכלו למקם חזיונות חברתיים ומדיניים נשגבים. בקרב שלל החזיונות הללו מתייחד מעמד מיוחד

במינו אוטופיה הדתית שיצרו הפורטיטונים באמריקה במאה ה-17. הפורטיטונים עיצבו לראשונה אידיאולוגיה מקודית של העולם החדש, המבוססת על שלילה גמורה של העולם הנוצרי המושחת והמסואב באירופה, ויצרו חזון אוטופי נשגב של העולם החדש במפעלות הגאולה והישועה האלוהית בעולם. הם ראו באמריקה מקום מקלט ומחסה לכנסייה הנוצרית, הנמלטת מחרון אלוהים המתרגש על העולם הישן בשל התנכרותו לבשורתו של ישו. הפורטיטונים האמינו שמלכות החושך של השטן ושלוחיו משתלטת על אירופה, ושעד מהרה תגיע אף לאנגליה עצמה. אך בשעת מצוקה כה נראה וקיומית בתולדות הכנסייה הנוצרית, שבה שום מקום באירופה לא נראה עוד בטוח לאמני ישו, "אלוהים הקים צבא קדושים" באנגליה,

"יצאת ישראל ממצריים", מתוך התנ"ך של ג'ובה (1560)

הצליבות הרומית, פרט מתוך
"אלזה ומוסר" של פרנסיס קוארל
(1639)

והעבירים ביד חזקה על פני גלוי הסוערים של היס האטלנטי, "בכדי להקים את המלך דל המפואר ביותר של הר ציון בשימון של אמריקה". הם היו משוכנעים שפילתו של אנטיכריסט, אויבו הגדול של ישו, היא קרובה, "ואו ממלכות הארץ יפכו לממלכת אדונו ישו". חזון משיחי זה לא היה יכול להתגשם באירופה החוטאת, ולכן ההשגחה האלוהית הוציאה ביד חזקה את קדושי אלוהים מאנגליה "ויצרה את ניו אינגלנד כדי לרכו בה את צבאות ישו".

חזון אפוקליפטי זה של מהלך ההיסטוריה, שיגיע לשיאו באחרית הימים בקרב האחרון בין ישו לאנטיכריסט על אדמת אמריקה, היה מהפכה בתולדות הכנסייה. בפעם הראשונה מאז גילוי אמריקה הפך המרחב המסתורי של העולם החדש למרכז קדוש, "מקלט לקדושי אלוהים הנמלטים מפרוענות העולם הישן". הפרויטי-ניס, כמובן, לא היו הראשונים שהעלו חזיונות דתיים ושגבים ביחס לעולם החדש, ברם הם יצרו את האוטופיה הראשונה בעולם החדש, ובכך נעוצה חשיבו-תם הרבה בהיסטוריה. קתולים ספרדים, פרוטסטנטים וצרפתים, וכן פרוטסטנטים אנגלים, ראו בכיבוש העולם החדש ובני-צדו האינדיאנים פרק מכריע בתולדות הנצרות, מסע צלב אחרון לניצוד כל מלכות העולם. אך אלה היו דתות ממוסדות, אשר העתיקו את הדת המסורתית של מסעי הצלב מהמזרח אל העולם החדש במערב, וכלל לא ביקשו ליצור אוטופיה באמריקה. הפרויטיניס היו נון קונפורמיס-טים, אנשים שלחמו נגד הממסד הדתי באנגליה, ולכן ביסוד החזון שנשאו עימם לעולם החדש היתה שלילה גמורה של העולם הישן. בכך חוללו מהפכה בגיאוגרפיה של הנצרות והביאו לתמורה מכרעת במהלך ההיסטוריה של הכנסייה. אך חשוב מכל, הם יצרו מושג מהפכני של זמן-מרחב אידיאלי, שבו ניתן להגשים אוטופיה דתית קדושה. לשם כך הם ניסחו בדמיונם האפוקליפטי והאסכטולוגי מושג מהפכני כ"גיאוגרפיה של הרוח" - אמריקה כארץ מקלט לקדושי אלוהים הנמלטים מחורבו המתהפכת של השטן באירופה.

תוויית הזמן והמרחב של הפרויטיניס היתה משום כך שונה תכלית שינוי מאלה שקדמו לה. בניגוד לאימפריאליזם של הדתות הממוסדות, הקתוליות והפרוטסטנטיות, המבוסס על מרכז קדוש באירופה, הפרויטיניס עיצבו באורח מהפכני דווקא את אמריקה כמרכז הקדוש, שההשגחה הכינה לכנסייה האמיתית, הנמלטת מהחורבן שיביא אלוהים על העולם הישן המתכבד לו. במעשה זה בא לידי ביטוי המעמד הסגולי של התנועה הפרויטינית בהיסטוריה של תנועות התחדשות דתית.

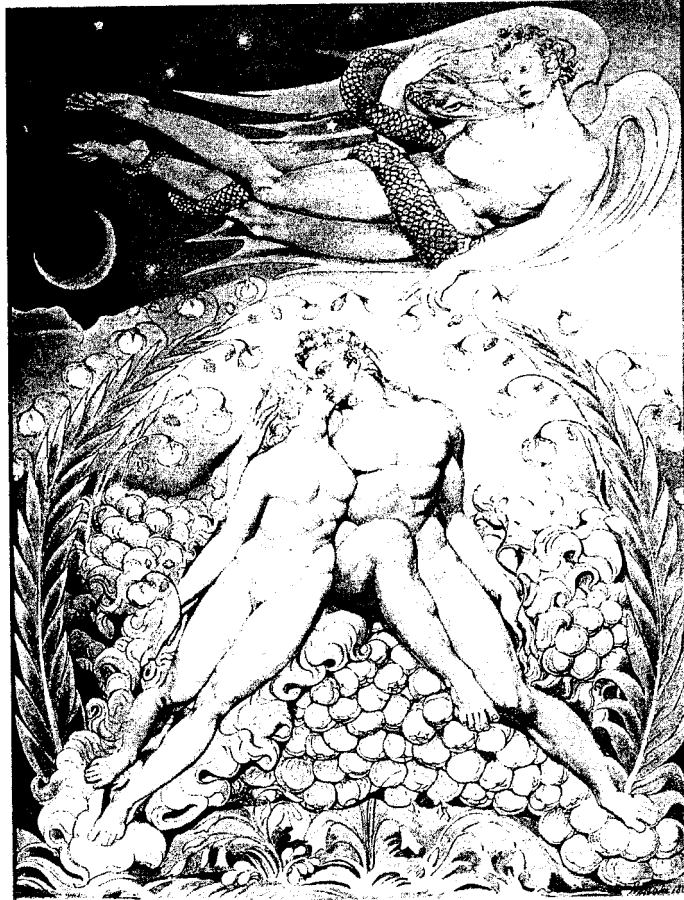
במשך כל ימי הביניים קמו באירופה הנוצריית תנועות תיקון דתיות, אשר ביקשו לממש את ציווי הפשטות בבשרותו של ישו, ולתקן עצמן מהכנסייה הקתולית שהשחיתה דרכיה. ברם, סגורות ולכודות ללא מוצא במרחב הקטן של אירופה הנוצרית, לא יכלו תנועות נון קונפורמיסטיים אלו למצוא מפלט מציווירי הכנסייה ומחרב המדינה. אמנם במקרים מסוימים אימצה הכנסייה לחיקה תנועות מחאה דתיות, כגון הפרוציקנים במאה ה-12, אך לרוב היא השמידה חתרן וכלי-תה באש את היוצאים נגדה. לפיכך, תנועות אלה זיהו עצמן עם החזון המופלא של כנסיית השימון המופיע בספר ה"א-פוקליפסה", וטענו כי נגד עליהן להימלט על נפשן מרדיפות כנסיית השטן של רומא ולהסתתר במחוזות ישימון. אך האלביגניזם זים (Albigenses), אשר נמלטו במאה ה-13 להרי הפירנאים מאימת הכנסייה, מצאו כי צוקי ההרים לא מבטיחים מקלט, ולבסוף הם הוכחדו כליל. גורלם של הוואלדנסים (Waldenses), אשר ברחו במאות ה-12 וה-13 להרי האלפים מפחד האינקוויזיציה, שפר אך במקצת, ושרידיהם נותרו עד ימינו. הפרויטיניס, שגם הם זיהו עצמם עם הדימוי האסכטולוגי והאפוקליפטי המפואר של כנסיית השימון, הסתמכו על גורלם הנורא של האלביגניזם והוואלדנסים כדי להצדיק את הגירתם לאמריקה. ניסיון המר של תנועות אלה שימש להם הוכחה לכך שלכנסייה האמיתית אין כל סיכוי מול כוחות הרשע והשטן של הכנסייה המושחתת באירופה, ועל כן מחובתם להימלט לישימון של אמריקה. בהעתיקם את הדימוי של כנסיית הי-

להקים את המודל המפואר ביותר של הר ציון בשימון של אמריקה

שימון לעולם החדש, הפכו הפוריטנים את אמריקה למרחב זמן קדוש אידיאלי בהיס-טוריה של הנאולה והישועה. הם האמינו כי יד השגחה האלוהית הביאה בידעין לגילוי אמריקה, וברוב חסדה פרשה בפני-הם את מרחבי העולם החדש כדי להגשים את האוטופיה הדתית שלהם. תנאי הגי-אוגרפיה באירופה סיכלו אם כן את כשו-רת ההתחדשות הדתית בעולם הישן. אך גילוי היבשת החדשה, ששינה תמונה זו

תכלית שינוי, מוכיח שוב עד כמה תלויה האוטופיה בגיאוגרפיה, או בניסוח שונה: כיצד מביא הדמיון הגיאוגרפי להתגלות אוטופיה בתודעה. עכשיו נמצא לכמיהה האוטופית, המותנית בקיום מרחב הרחוק משחיתותה של אירופה, מוקד גיאוגרפי מוגדר ובטוח. התנועה הראשונה, אשר ציינה את הנתיב הזוהר הזה בהיסטוריה הגיאוגרפית של האוטופיה, הייתה ההגירה הפוריטנית.

"השטן משקיף על התקרבות אדם וחווה", ויליאם בלייק (1808)

מסע הצליינות לאמריקה

הפוריטנים החליטו להגר לאמריקה בראשית המאה ה-17, לאחר שלא הצליחו להביא לרפורמציה כוללת של הכנסייה והחברה באנגליה. בשנים אלה התחולל מאבק קשה באנגליה הפרוטסטנטית על דמות הכנסייה ועל אופי החברה הנוצרית. הפוריטנים רצו לשוב לדפוסי החיים של הנצרות הקדומה, תוך נאמנות מוחלטת ובלתי מתפשרת למה שראו כחוקות אלוהים ומצוותיו. מצד אחד, הם רצו לטהר את הכנסייה האנגלית מכל הדפוסים והסמלים של הכנסייה הקתולית – מוסד הבישופים, גלימות הפאר של הכמורה, כריעה בזמן תפילה, שימוש בצלב, הכנסת ציורים וצלמים לכנסייה, בערותם של הכמרים המושחתים ועוד. מצד שני, הפוריטנים שאפו לכוון קהילה נוצרית מושלמת, שבה מושלים ושופטים יראי שם אוכפים את חוקי האל, מקפידים על המוסר ואוסרים על משחקי ספורט ובידור בימי ראשון, כך שכל תכלית המדינה יכיוון להגשמת דבר אלוהים. אך במאבק זה על נפש האדם האנגלי הם נכשלו כישלון חרוץ, כיוון שרוב שכבות האוכלוסייה באנגליה בתקופת הרנסאנס דחו תביעות קיצוניות אלה להשליט על הממלכה משטר של אדיקות דתית ברוח תקופת המקרא.

בנסיבות אלה, קבוצות קיצוניות של פוריטנים, אשר נושאו מהאפשרות לתקן את הכנסייה והחברה באנגליה, החלו לחשוב על הגירה. בשנת 1607 עקרה קבוצת פוריטנים להולנד בתקווה למצוא בה מקום למימוש העיקרים האדוקים של אמונתם. עשר שנים עשתה קבוצה זו בהולנד, אך עד מהרה התברר להבריה כי הסובלנות הדתית באותה ארץ מסכלת כל סיכוי להגשמת האוטופיה שלהם. בשנת 1620 הם הגירו אפוא לאמריקה ויסדו בה את מושבת פלימות, בניו אינגלנד. חברי הקבוצה היו משוכנעים כי קרוב היום בו אלוהים יעניש את הארצות הנוצריות של אירופה על חטאן כלפי "דברי הבשר והנוצרות". בעת פקודה זו, כך האמינו, השטן, אויב המין האנושי, "אוסר מלחמה נגד חברי האל", ולכן לכנסייה אין ברירה

אלא לברוח לישימון של אמריקה כדי לשמור שם על בשורת הגאולה האלוהית. בהיסטוריה של העולם החדש, הפוריטנים היו עולי הרגל הדתיים הראשונים, אשר נשאו על גבם את משא הצלב של מה שנתפס בעיניהם כנצרות האמיתית, ויצאו להגשים במדבריות הפרא של אמריקה את חוונם האוטופי הדתי. מסע צליינות נועז זה הדביק מאוחר יותר לחברי הקבוצה הזאת את הכינוי "האבות הצליינים".

התנאים הקשים ששררו באמריקה הצפונית של תחילת המאה ה-17, עשו את הגירת האבות הצליינים לנוו אינגלנד לא רק למעשה נועז ומרשים ביותר, אלא גם לצעד מהפכני בתולדות הנצרות. בפעם הראשונה בהיסטוריה של הכנסייה הכריזה קבוצה נוצרית שאמריקה, ולא העולם הישן, היא המרכז הקדוש של הגאולה והישועה. קבוצת גולים זו, אשר מתה כמאה גברים, נשים וטף, שועים ופשוטי עם, גזרה על עצמה גלות במקום מבודד ופראי, כדי לכוון מבראשית את הכנסייה הנוצרית על אדניה המקוריים. הם לא ביקשו עושר או נוחות, אלא לעבוד את אלוהים לפי חוקותיו ומצוותיו. החורף הראשון באמריקה היה נורא. שליש מתו ברעב ומחלות, אך באורח נס באו אינדיאנים מקומיים לעזרתם וסיפקו להם מזון והדרכה בהכשרת הקרקע. לוכד החורף הנורא הזה, הורה המושל ויליאם ברדפורד לקיים בנובמבר 1621 את חג ההודיה, כדי להביע את תודתם להשגחה העליונה אשר הושיעה אותם מכיליון. תאריך זה הפך לאחד האתוסים החשובים והידועים בתולדות ארצות הברית, אחרי שהנשיא הראשון, ג'ורג' וושינגטון, ציווה בשנת 1789 לחוג אותו כחג לאומי. כיום הוא נחוג ביום החמישי האחרון של חודש נובמבר, ומכיוון שהאבות הצליינים הגנו אותו באכילת שלושה תרנגולי הודו, נהוג עד היום לציין את חג ההודיה באכילת תרנגול הודו.

הגירת האבות הצליינים לא היתה חיווין בודד. בשנות העשרים של המאה ה-17 התנפצו תקוות הפוריטנים לשינוי דתי באנגליה. המלך ג'יימס הראשון (1603-1625), ובמיוחד בנו צ'ארלס הראשון, שון, שעלה לשלטון בשנת 1625, דחו נמרצות כל ניסיון מצד הפוריטנים לבסס

כישלון הפוריטנים באנגליה קבע את אופי האוטופיה באמריקה

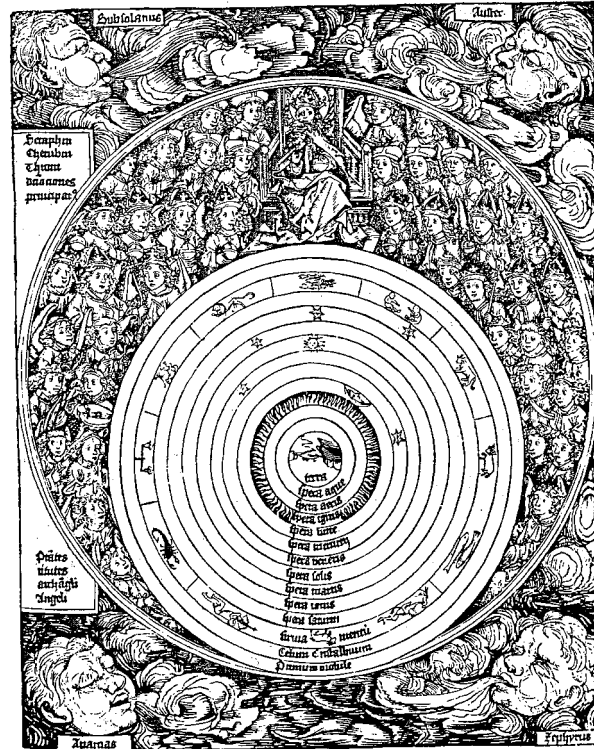
צ'אג הווריה, נורסו רוקוול

טוגל ובצרפת הקתוליות, או באנגליה הפ-רוטסטנטית. כל אחת מהאומות הללו ראתה את עצמה כעם הנבחר בתקופת המקרא, ולכן ביססה את שליחותה בעולם החדש על ספר בראשית וספר יהושע, או על ההבטחה האלוהית לאברהם ולירעו. לעומת זאת, הפרויטנים היו מיעוט דתי קיצוני, אשר לא הצליח לאכוף את אדיקו-תו הדתית על אנגליה, ולכן הגירתם לאמ-ריקה היתה בבחינת ניתוק מוחלט מעולם מתנכר, שכלל לא רצה בהם. זו הסיבה לכך שהפרויטנים עיצבו דפוס מהפכני של אוטופיה באמריקה, המבוסס על שורת די-מיים רבי עוצמה בתולדות הגאולה – יציאת מצרים, הבריחה מסדום ועמורה

את מערכות החיים באנגליה על מצוות אלוהים וחוקותיו ברוח תקופת המקרא. במקביל לכך, תבוסת המדינות הפ-רוטסטנטיות במלחמת שלושים השנה (1618-1648), הוכיחה להם בעליל כי יד מלכות השטן הקתולית היא על העליונה באירופה, ואפילו האי אלביון שוב איננו מקום בטוח לכנסיית ישו. "כל שאר כנס-יות אירופה הפכו לשממה", הם טענו, "ומי יודע אם לא יבוא אותו המשפט אף עלינו באנגליה". הפרויטנים היו משוכנעים כי חטאיה של אנגליה "הם כה גדולים, עד כי לא נותר אלא לצפות למכות ולמשפ-טים חמורים אשר יבואו" על ממלכה זו בשל חרון אלוהים. אך הם היו בטוחים כי אלוהים יצר את ניו אינגלנד להיות "מקום מקלט לדבים, אשר הוא מתכוון להציל מהחורבן הכללי", שיביא בחמת זעמו על העולם הישן. בנסיבות אלה החלה בשנת 1629 ההגירה הפרויטנטית הג-דולה לאמריקה. בתוך עשר שנים עברו לניו אינגלנד כעשרים אלף פרויטנים, וה-קימו את מושבת מסאצ'וסטס, ומאוחר יותר את קונטיקט (1636), ניו הייבן (1638) ורוד איילנד (1643). בדרך זו הפך כל אזור ניו אינגלנד למרחב אוטופי מס-נו, מרחב-זמן קדוש בו יכלו הפרויטנים לממש את האוטופיה הדתית שיחלו לה. אוטופיה זו היתה מבוססת על הדימוי של "הקריה על ראש ההר", קהילה נוצרית אי-דיאלית הצריכה לשמש משל ודוגמה לעו-לם. דימוי רב עוצמה זה פירנס את אמרי-קה בתקופה הקולוניאלית, סייע רבות לבסס את ההצדקה הרעיונית למהפכה האמריקאית, ולאחר שעבר תהליך חילון במאה ה-18 הוא קיים ועומד עד ימינו אנו. רק לאחרונה הוכירו הנשיאים ויין, בוש וקלינטון, בנאומי ההכתרה שלהם, את הדימוי המפואר של "הקריה על ההר", כדי לפרש את שליחותה של ארצות הבר-ית בהיסטוריה העולמית. כישלון הפרויטנים באנגליה קבע את אופי האוטופיה אשר ביקשו להגשים באמרי-קה. הם ראו את עצמם כגולים החייבים לצאת מארצם החוטאת, ולעקור לשימון נורא ומפחיד בכדי למלא את מצוות האל. לפיכך, האוטופיה הפרויטנטית בעולם החדש היתה שונה בתכלית מההזיונות הדתיים המפוארים שנוקמו בספרד, בפור-

"היא המשטר הטוב ביותר במדינה ובכנסייה כאחד". הם האמינו שהתי-אוקרטיה היתה "הצורה שהתקבלה ונוסדה בקרב עם ישראל המקראי בעת שאלוהים היה אדונם". בימינו מציינת תיאוקרטיה משטר שבו לכמורה יש כוח מוליטי, או ליתר דיוק, מדינה הנשלטת על ידי אנשי הדת (כמו באירן כיום). אך בעבר, וכפי שהפוריטנים התכוונו לכך, ציין המושג תיאוקרטיה קהילה נוצרית שכל מוסדותיה ואורחות חייה מבוססים על דברי אלוהים.

האוטופיה התיאוקרטית היתה משטר מדיני מהמכני ביותר. ביסודה היתה הרית שבין אדם לקונו, שהיא עיקרון מרכזי בחוויה הדתית הפוריטנית. כל אדם חייב לעבור מהפך לב עמוק, מיוסר וממושך, כדי לפנות מהבלי העולם הזה אל החסד האלוהי הגואל. מי שעברו תהליך רוחני זה, ויכולים להוכיח בעליל שהחסד האלוהי שורה בקרבם ומדריך את אורחות חייהם, נקראו קדושים. זאת ועוד, הפוריטנים טענו שרק "קדושים", או מי שכרתו ברית מפורשת עם אלוהים, רשאים להיות חברים בכנסייה, וכי זו האחרונה צריכה להיות מורכבת אך ורק מ"קדושים גלויים", המדקדקים בכל מצוות האל וחוקותיו. את ההוכחה לכך היה עליהם להמציא בחיי אדיקות, וגם בווידוי פומבי וחושפני בפני כל חברי הקהילה על החסד האלוהי הפועם בקרבם. חשוב מכל, רק חברי כנסייה "קדושים" זכאים להיות אזרחי החברה הפוריטנית ולטול חלק בשלטון המדיני. בדרך זו, הפך רעיון הברית לעיקרון המרכזי לא רק ביחס לחוויה הדתית, אלא אף ביחס ליסודות החברה והמדינה. ההשלכות של אוטופיה קיצונית זו היו מרחיקות לכת מבחינה מדינית, חברתית ודתית, מאחר שרק "קדושים" יכלו להיות אזרחים בחברה התיאוקרטית, סולקו ממנה כל ה"חוטאים". בנוסף על כך, משטר תיאוקרטי המכיר רק בשלטון האל כומר בהכרח בסמכות המלך ובישופי הכנסייה. הקהילה הקדושה, בתוקף הברית שכתרה במישרין עם אלוהים, אינה זקוקה למתווכים דתיים או חילונים. כך הביאה התיאוקרטיה, הלכה למעשה, לכינון משטר רפובליקני. לבסוף, לזכויות ירושה, קניין ועושר אין תוקף בקהילה

מנוסת כנסיית הישימון מציפורני השטן. דימויים אלה הדגישו את השסע האפוקליפטי והאסכטולוגי הסגולי, המפריד בין העולם החדש ובשורת הגאולה הצפונה בו מבחינה דתית, לבין חטאי העולם הישן, אשר יביאו בהכרח לזעם אלוהי.

הקהילה הקדושה

האוטופיה שביקשו הפוריטנים לכונן באמריקה היתה תיאוקרטית, משטר אידיאלי שבו כל תחומי החיים, הדתיים והחילוניים כאחד, נתונים במישרין תחת שלטון האל. הם האמינו שכל העולם הוא יקום תיאוקרטי, הנשלט באופן ישיר ומיידי על ידי הבורא, ולכן ביקשו להביא להתאמה גמורה ושלמה בין חוקות שמים וארץ. "תיאוקרטיה", הכריזו הפוריטנים,

אלוהים משקיף על ספרות הכוכבים המקיפות את כדור הארץ ביום השביעי לבריאה. ציור מסוף המאה ה-15

גן העדן, קטע מטריפטיקון,
הירנמוס בוש (1510)

קדם לפרומציה: כביכול התכוון הכל יכול ברוב חסדו לכוון מקום מקלט לנרד-פיים בדורות הבאים, כשלא ימצאו בארץ מכורתם לא ידידות ולא ביטחון. במובן זה, כתב המשורר גיטה, "אמריקה מבורכת יותר מהיבשת הישנה" של אירופה, כיוון שבעולם החדש "היכרון חסר התועלת" של קלקלות העולם הישן "איננו הופך למטרד".

ניתן היום להתנגד לכל עריכה וזפוסיה של האוטופיה התיאוקרטית, אך מן הראוי לזכור, כפי שכתב אוסקר ויילד, ש"מפת עולם אשר איננה כוללת בתוכה 'אוטופיה' איננה ראויה כלל שיתבוננו בה". הוא הדין גם ביחס להיסטוריה, כיוון שלא ניתן לה-בין את ההיסטוריה האנושית ללא השאיפה לחברה אידיאלית וללא הניסיון לממשנה.

נוצרית מתוקנת, כיוון שבתיאוקרטיה כל הזכויות נובעות מהחשד האלוהי. באנגל-יה, לעומת זאת, הכל השתייכו לכנסייה האנגלית, ואילו האורחות היתה מבוססת על קניין ומעמד, ולפיכך עוררה התי-אוקרטיה הפרויטנית התנגדות כללית כלפיה.

הפרויטנים שהיגרו לאמריקה זיהו את עצמם עם בני ישראל היוצאים משיעבוד לגאולה, כדי לייסד בעולם החדש את הדת האמיתית. אלהים מסיר את חסדו מעל העולם הישן, אמרו, "כיוון שבני אי-רופה טרו מדרכו". ואלוהים חפץ, כך טענו, "שנינו אינולנד תהיה צור מבטחים לבני נוח ובני לוט" הנמלטים על נפשם. תחושת הבריחה מסדום ועמורה, שיצרה שסע אפוקליפטי ואסכטולוגי בין אירופה לאמריקה, היא המאפיין המרכזי של ההגירה הפרויטנית לאמריקה. בתולדות הכנסייה הנוצרית היה זה אכן רגע מכריע. בפעם הראשונה בהיסטוריה הפך העולם החדש למקום הקדוש ביותר בדומה של הגאולה הנוצרית. חילונה המוחלט של אי-רופה במפעלות הישועה הביא באחת לסאקרליזציה מלאה של המרחב הגיאוגרפי של אמריקה. הפרויטנים יצרו תפיסה אוטופית מהפכנית של אמריקה, המציינת למעשה את ראשית צמיחתה של אידיא-לוגיה אמריקנית מקורית, הרואה מעתה ואילך דוקא בעולם החדש את מוקד הג-אולה. מאוחר יותר הסתמכו תנועות דת-יות רבות על תפיסה זו כדי להצדיק את הגירתן לאמריקה. בסוף המאה ה-18 עברה אמריקה תהליך חילון. ברם יסודותיה וערכיה נשמרו עד עצם ימינו – חזיון של שסע אפוקליפטי ואסכטולוגי עמוק ובל-תי ניתן לאיחוי, המפריד בין קלקלות העו-לם הישן לבין בשורת הגאולה הדתית, האנושית והמדינית, הצפונה בעולם החדש של אמריקה. כך לדוגמה, הבישוף ג'וזף בארקלי טען בשירו "אמריקה" (1726), כי בדומה של היסטוריית הגאולה והישועה הנוצרית נשמר לעולם החדש מעמד סגולי: "מערבה נוטה נתיב האימפ-ריה/הראשונות מבין ארבע המערכות האחרונות כבר התחוללו/החמישית תש-לים את הדומה...". לדעת הדאיסט הגדול תומאס פיין, כפי שכתב בספרו המהולל "השכל הישר" (1776): "גילוי אמריקה

**הפרויטנים נשאו על גבם את משא הצלב של הנצרות
האמיתית**

ליהושע אריאלי, חתן פרס ישראל,
שהאיר במחקריו את הקשר הסגולי בין
חזיונות אוטופיים והמאבק על פשר
הקיום האנושי.